

УДК:347.674

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.56>

ПОНЯТТЯ «ЛЕГАТ» В СПАДКОВОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

Пастернак В.М.,

*старший викладач кафедри цивільного права та процесу
Навчально-наукового інституту права,
психології та інноваційної освіти.*

Пастернак В.М. Поняття «легат» в спадковому праві України.

Вказується, одним із проявів диспозитивності спадкового права є закріплена у статті 1237 Цивільного кодексу України, правова можливість встановити заповідальний відказ, що є втіленням свободи заповіту.

Норми спадкового права почали активно розвиватися ще за часів Стародавнього Риму. На кожному етапі розвитку зміст спадкового права зазнавав певних формацій та перетворень, що були пов'язані з розвитком держави, особливо її соціальної та економічної сфери. Хоча на всіх стадіях основою незмінно залишалося майнове правонаступництво. Особливістю римського спадкового права є те, що воно розвивалося паралельно з інститутом власності та сім'ї, адже мало сімейний характер зумовлений всеохоплюючою та абсолютною владою батька. Це означає, що власність зберігалася в межах однієї сім'ї, одного роду.

Якщо звернутися до сучасного спадкового права, то ми бачимо суттєву схожість. Так, сучасне спадкове право також забезпечує та охороняє перехід майна від померлого до його правонаступника. Ці норми закріплені в Цивільному кодексі України, а деякі положення також містяться в інших нормативних актах – наприклад, у Законі України «Про нотаріат». Поряд з спадкуванням за законом і заповітом в римському праві існувало сингулярне правонаступництво, тобто надання особі певних прав без покладання на неї обов'язків. Воно існувало в двох формах: легат та фідеїкоміс. Розглянемо більш детально, термін «легат» у спадковому праві України.

Легат - це заповідальний відказ, безоплатне заповідальне розпорядження спадкодавця, яке робилося в заповіті, щодо надання спадкоємцям деяких грошових сум або речей визначеній особі, на підставі чого виникало сингулярне спадкування. Тоді як, фідеїкоміс – це неформальний легат, усне або письмове розпорядження останньої волі спадкодавця, через яке він під чесне слово зобов'язує спадкодавця видати третій особі спадщину або її частку. За часів Стародавнього Риму особа мала право відмовитися від прийняття спадщини, аналогічне положення існує і в сучасному спадковому праві.

Ключові слова: спадкове право, легат, правонаступництво, спадкування, відказоодержувач, заповідальний відказ.

Pasternak V.M. The concept of “legacy” in the inheritance law of Ukraine.

It is indicated that one of the manifestations of the dispositive nature of inheritance law is the legal possibility of establishing a testamentary waiver, enshrined in Article 1237 of the Civil Code of Ukraine, which is the embodiment of the freedom of will.

The norms of inheritance law began to develop actively in the times of Ancient Rome. At each stage of development, the content of inheritance law underwent certain formations and transformations that were associated with the development of the state, especially its social and economic sphere. Although at all stages the basis remained property succession. A feature of Roman inheritance law is that it developed in parallel with the institution of property and family, because it had a family character due to the all-encompassing and absolute power of the father. This means that property was preserved within the boundaries of one family, one clan.

If we turn to modern inheritance law, we see a significant similarity. Thus, modern inheritance law also ensures and protects the transfer of property from the deceased to his legal successor. These norms

are enshrined in the Civil Code of Ukraine, and some provisions are also contained in other regulatory acts – for example, in the Law of Ukraine “On Notaries”. Along with inheritance by law and will, in Roman law there was singular succession, that is, granting a person certain rights without imposing obligations on him. It existed in two forms: legate and fideicomis. Let us consider in more detail the term “legate” in the inheritance law of Ukraine.

A legacy is a testamentary refusal, a gratuitous testamentary disposition of the testator, which was made in a will, regarding the provision of certain sums of money or things to the heirs to a specific person, on the basis of which a singular inheritance arose. Whereas, a fideicomis is an informal legacy, an oral or written disposition of the testator’s last will, through which he obliges the testator on his word of honor to give the inheritance or its share to a third person. In ancient Rome, a person had the right to refuse to accept an inheritance, a similar provision exists in modern inheritance law.

Key words: inheritance law, legacy, succession, inheritance, testator, testamentary testament.

Постановка проблеми. Одним із проявів диспозитивності спадкового права є закріплена у статті 1237 Цивільного кодексу України, правова можливість встановити заповідальний відказ, що є втіленням свободи заповіту. *Заповідальний відказ (легат)* – заповідальне розпорядження про покладення на спадкоємця обов’язку з передання майнового права або речі третій особі – відказоодержувачу. Таке розпорядження має важливе значення в реалізації правової свободи особи на випадок своєї смерті, передусім у тих випадках, коли неможливо досягти певних цілей в інший спосіб, скажімо, надати право користування житловим приміщенням третій особі або забезпечити її систематичними грошовими виплатами протягом певного строку після відкриття спадщини.

Заповідальний відказ тривалий час був **предметом наукових розробок**, привертаючи увагу учених і сучасних дослідників. У цьому аспекті необхідно виділити роботи таких учених, як Г.Ф. Шершеневич, Ю.О. Заїка, З.В. Ромовська, І.В. Спасибо-Фатєєва, Л.В. Козловська, Є.О. Рябоконт, В.В. Васильченко, В.Ю. Чуйкова, О.Ю. Цибульська.

Мета дослідження. Метою даної статті є з’ясування терміну «легат» при встановленні заповідального відказу в спадковому праві України.

Виклад основного матеріалу.

Ще одним прикладом диспозитивності в спадковому праві є свобода заповіту. Зміст свободи заповіту традиційно розглядається в правовій доктрині через право заповідача вільно та на свій розсуд складати або не складати заповіт, вносити до нього зміни або взагалі скасовувати, а також визначати зміст заповіту через призначення спадкоємців, установлення заповідального відказу, покладення на спадкоємців інших обов’язків, зокрема немайнового характеру.

Заповідач вправі встановити у своєму розпорядженні майном на випадок смерті заповідальний відказ (легат), тобто покласти на одного або декількох спадкоємців виконання за рахунок майна, що входить або не входить до складу спадщини будь-яких обов’язків майнового характеру на користь третіх осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимоги виконання такого обов’язку (статті 1237, 1238 Цивільного кодексу України).

Сутність заповідального відказу полягає в тому, що зі всієї сукупності прав та обов’язків, що складають спадкове майно, зазначеній особі або особам передається за загальним правилом якась окреме право. Відповідно, відказоодержувач (легатарій) стає частковим (сингулярним) правонаступником спадкодавця.

Сам термін «легат» в спадковому праві варто дослідити на прикладі норм, які регулюють заповідальний відказ. Згідно зі статті 1238 Цивільного кодексу України предметом заповідального відказу може бути передання відказоодержувачеві у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входить або не входить до складу спадщини. Предметом заповідального відказу надається відказоодержувачу у формі зобов’язання, де спадкоємець – боржник, а відказоодержувач – кредитор.

Легат – один із видів заповідальних розпоряджень і тому поза заповітом сили не має. Римське спадкове право класичного періоду знало **чотири форми легатів**, які відрізнялися способами призначення відказоотримувача: 1) *legatum per vindicationem* («таку-то річ такому-то даю»); 2) *legatum per damnationem* («спадкоємець мій зобов’язується дати таку-то річ такому-то»); 3) *legatum sinendi modo* («спадкоємець мій зобов’язується надати такому-то взяти собі і привласнити таку-то річ»). 4) *legatum per praeseptionem* («такий-то та візьме собі таку-то річ»). У I ст.

існування римської імперії було визнано, що по суті, форм легатів всього дві: «речовий легат» (*legatum per vindicationem*) і «зобов'язальний легат» (*legatum per damnationem*).

Легати призначалися тільки в заповіті і тому не могли бути покладені на спадкоємців за законом. Установлення легатів супроводжувалося чітким дотриманням ряду формальних вимог, що ускладнювало процедуру їх оформлення. Їх виконання забезпечувалося позовним захистом.

Легатарії володіли статусом сингулярних сукцесорів і, як такі, (спадкоємці окремих речей) не відповідали за борги за спадщиною, окрім тих, що обтяжували предмет легату. Для захисту своїх прав легатарії могли застосовувати віндикаційний позов (*rei vindicatio*) або позов про виконання легату, тобто про виконання обов'язку покладеного на спадкоємця (*actio ex testamento*). При Юстиніані легатарії могли забезпечити себе шляхом законної іпотеки на всю спадщину.

Отже, сам термін «легат» у римському праві – спеціальна форма в письмовому або усному заповіті, що визначала дар (спадок) на користь певної особи (*легатарія*), яка не була головним спадкоємцем. Зазначена у легатумі особа повинна була мати досконалу пасивну заповідальну здатність.

Спеціальна вказівка в заповіті (легат) могла передбачати:

- Передачу на користь легатарія речі або речового права (сервітуту);
- Надання легатарію зобов'язань, що впливають зі спадщини;
- Обов'язок легатарія не перешкоджати здійсненню іншим спадкоємцями.

Заповідальні подарунки (легати) перетворилися у форму позбавлення або істотного обмеження для законних спадкоємців можливості отримання спадщини. Це викликало правові обмеження розмірів легата. Згідно з законом Фальція (I ст. до н. е.) загальний розмір легатів не міг перевищувати 3/4 спадщини. Пізніше легат заборонили поширювати на майно, що представляє особливу цінність для сім'ї або спадкоємців.

Заповідальний відказ (легат) – це розпорядження спадкодавця про надання певній особі якоїсь вигоди за рахунок спадкової маси. Легатарій - не спадкоємець, він одержує не частку, а конкретне право (наприклад, право проживання) або річ уже безпосередньо від спадкоємця. Зрозуміло, що відповідальності за борги померлого він не несе. Легатарій має право на висунення позову до спадкоємця, який прийняв спадщину.

Усі легати поділялися на: 1) спадкоємець передає певну річ певній особі; 2) спадкоємець купує певну річ для певної особи; 3) спадкоємці додають одному із спадкоємців додатково до належної йому по закону частки певну річ; 4) спадкоємець має віддати вказаній особі свою власну річ.

Отже, до числа особливих заповідальних розпоряджень заповідача належить **заповідальний відказ**.

Право заповідача на заповідальний відказ – заповідач має право зробити у заповіті заповідальний відказ. Заповідач покладає на спадкоємця за заповітом виконання будь – якого зобов'язання на користь однієї або кількох осіб (відказоодержувачів), які набувають права вимагати його виконання,

Відказоодержувачами можуть бути як особи, що входять, так і які не входять у коло спадкоємців за законом. Таким чином, в силу заповідального відказу між спадкоємцем і відказоодержувачем виникає зобов'язання, у якому останній виступає як кредитор, а спадкоємець як боржник.

Право вимоги має відказоодержувач до спадкоємця з часу відкриття спадщини.

Предметом заповідального відказу може бути передача відказоодержувачу у власність або відповідно з іншим речовим правом майнового права або речі, що входить чи не входить у склад спадку.

Наприклад, це може бути покладення обов'язку погасити його борг, купити яку-небудь річ та передати її відказоодержувачу.

Також це може бути покладення на спадкоємця, до якого переходить жилий будинок (квартира або інше рухоме чи нерухоме майно), зобов'язання щодо надання відказоодержувачу права користування будинком (квартирою або іншим рухомим чи нерухомим майном).

Отже, в сучасному цивільному законодавстві України за допомогою заповідального відказу спадкодавцю надається можливість покласти на спадкоємця за заповітом виконання будь-якого майнового зобов'язання на користь особи – відказоодержувача, зазначеного спадкодавцем.

В основі заповідального відказу лежить зобов'язальне правовідношення між спадкоємцем, на якого покладено виконання відказу, та відказоодержувачем, який має право вимагати виконання відказу.

Тобто, правовідношення із заповідального відказу виходять за межі спадкування і ставлять відказоодержувача в особливе становище, яке нагадує становище обдарованого, оскільки відказоодержувач, отримуючи за заповітом будь-яку майнову вигоду, не відповідає за борги спадкодавця своїм майном, оскільки майнове благо в якості дарунку передається вільним від боргів, тому заповідальний відказ виконується після погашення спадкоємцями кредиторської заборгованості заповідача.

Згідно із статті 1237 Цивільного кодексу України заповідальний відказ — це право заповідача на надання визначеним безпосередньо ним особам певних прав у зв'язку з відкриттям спадщини, щодо якої складено заповіт. Суб'єктний склад даних правовідносин є специфічним і передбачає наявність трьох суб'єктів - *спадкодавець, спадкоємець, відказоодержувач*. Коло осіб, які можуть бути відказоодержувачами, законом не обмежується, і ці особи можуть як входити, так і не входити до числа спадкоємців за законом. Заповідальний відказ стосується права третьої особи вимагати у спадкоємця задоволення зробленого на її користь заповідального відказу та покладає обов'язок на спадкоємця, який прийняв спадщину, виконати цю вимогу і одночасно здійснити волю заповідача

Отже, предметом заповідального відказу, крім речей, які входять до складу спадщини, можуть бути права, що не входять до складу спадщини, а також речі й речові права на них, які теж не входять до складу спадщини. Включення майнових прав або речі, які не входять до складу спадщини, до такого заповідального відказу у свідоцтві про право на спадщину спричиняє складність реалізації свого права власності не тільки самим спадкоємцем, але й відказоодержувачем. Механізму реалізації права на такий заповідальний відказ закон не передбачає, особливо такого, який би стосувався позасудового безспірного порядку його реалізації. Доктринально визначено декілька шляхів – врегулювання відносин у письмовій формі за допомогою договору, або ж усне врегулювання.

Суперечливим є питання моменту виконання заповідального відказу. Очевидно, що такий заповідальний відказ має бути виконаний до видачі свідоцтва про право на спадщину. У випадку відображення у свідоцтві про право на спадщину на майно, право на яке підлягає державній реєстрації, або яке підлягає державній реєстрації, заповідального відказу, який має разовий характер, будь-яка спроба спадкоємця, який отримав таке свідоцтво, розпорядитися таким майном буде залежати від волі відказоодержувача, навіть якщо заповідальний відказ цей відказоодержувач отримав. Зважаючи на зазначені особливості, маючи намір зробити в заповіті заповідальний відказ, заповідачу слід подумати про призначення виконавця цього заповіту, особливо, якщо спадкоємців декілька, а відказоодержувач не входить до кола спадкоємців взагалі.

Згідно, захисту майнових інтересів спадкоємця служить наступне закріплене в законі правило: спадкоємець, на якого заповідачем покладено заповідальний відказ, зобов'язаний виконати його лише у межах реальної вартості майна, яке перейшло до нього, з вирахуванням частки боргів спадкодавця, що припадають на це майно (частина 3 стаття 1238 Цивільного кодексу України).

Заповіт *не може містити розпоряджень, які суперечать чинному законодавству*. Наприклад, не можна посвідчувати заповіт, за яким майно передається в користування спадкоємцеві, оскільки майно заповідають лише у власність. Не можуть бути висунуті умови щодо подальшого розпорядження успадкованим майном, як-то: продаж майна та передача виручених сум іншим особам, заборона відчуження успадкованого майна протягом певного строку тощо, оскільки це обмежує право власності спадкоємця на успадковане майно.

Згідно частини 2 статті 1238 Цивільного кодексу України відказоодержувач отримує лише право користування майном, зазначеним у заповідальному відказі, а тому не може розпоряджатися ним – продавати, заповідати або іншим чином передавати ще якійсь особі.

Як зазначає О.Є. Кухарев, зміст диспозитивності спадкового права в частині встановлення заповідального відказу охоплює такі аспекти, як право заповідача зробити заповідальний відказ; відкритий перелік тих майнових прав або речей, що можуть становити предмет легату; розширення предмета заповідального відказу, що виражається в переданні у власність або за іншим речовим правом майнового права або речі, що входять або не входять до складу спадщини; правова свобода стосовно строків виконання заповідального відказу, що можуть виходити за межі спадкових правовідносин у разі надання права довічного користування житловим приміщенням [2].

При виконанні заповідального відказу, зважаючи на зобов'язальну природу відповідних правовідносин, мають застосовуватися загальні положення про виконання зобов'язання з урахуван-

ням специфіки легаторних правовідносин. Йдеться передусім про пріоритет вимог кредиторів спадкодавця перед вимогами відказоодержувача.

Висновки. Із аналізу положень Цивільного кодексу України можна прийти до висновку, що під заповідальним відказом (інколи його ще називають «легат») слід розуміти – розпорядження спадкодавця, відповідно до якого на спадкоємця покладається обов'язок здійснити будь-яку дію на користь однієї чи кількох осіб (відказоодержувачів). Особами, на користь яких вчиняються певні дії, можуть бути як спадкоємцями за законом, так і сторонні особи.

Таким чином, тільки спадкоємці, що прийняли спадщину повинні виконувати заповідальний відказ, який був складений попередньо спадкодавцем. Слід зазначити, що заповідальний відказ – це завжди право, а не обов'язок.

Заповідальний відказ полягає в одному або в кількох певних правах і цим відрізняється від спадкування, яким є право вступу в сукупність юридичних відносин, активних і пасивних, які залишилися після спадкодавця, хоча б і не всю, а тільки її частину.

Таким чином, встановлення змісту відношень із заповідального відказу та правил щодо відповідальності за борги спадкодавця має практичне значення, в першу чергу, для спадкодавця, тому що встановлення різниці між спадкоємцем та відказоодержувачем, в свою чергу, необхідно для визначення правових наслідків, настання яких прагне спадкодавець після відкриття його заповіту.

Заповідальний відказ є зручним та ефективним засобом щодо наділення майновими благами осіб, по відношенню до яких заповідач не бажає створювати відносини спадкування, але прагне наділити їх певною майновою вигодою у випадку своєї смерті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Борисова В.І., Баранова Л.М. Основи римського приватного права: *підручник*. Харків: Право, 2008. 226 с.
2. Кухарев О.Є. Зміст диспозитивності при встановленні заповідального відказу у спадковому праві України. URL: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/3395> (дата звернення: 10.12.2024).
3. Фурса Є.Є. Окремі питання спадкування з іноземними елементами: консул, нотаріус, суд : *монографія*. Київ : Алерта, 2017. 384 с.
4. Спадкування за законодавством України. Коментар. Судова практика: *зб. нормат. актів*. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 336 с.
5. Актуальні проблеми спадкового права: навч. *посіб.* / за заг. ред. проф. Ю.О. Заїки, ст. наук. співроб. О.О. Лов'яка. Київ : КНТ ; ЦУЛ, 2014. 336 с.
6. Ромовська З.В. Українське цивільне право. Спадкове право : *підручник*. Київ: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2009. 264 с.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
8. Цивільний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2003, № 40–44, ст. 356.
9. Про нотаріат: Закон України від 02.09.1993 р. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1993, № 39, ст. 383